

Radomír Malý

Proč změnila katolická církev svůj vztah ke komunismu – nad knihou Roberta de Mattei *Druhý vatikánský koncil, dosud nenapsané dějiny*

U našich západních sousedů vyšla v německém překladu kniha vatikánského historika Roberta de Mattei: *Das zweite Vatikanische Konzil, bislang ungeschriebene Geschichte* (česky *Druhý vatikánský koncil, dosud nenapsané dějiny*).¹ Toto dílo nás v rámci následujícího příspěvku zajímá proto, že autor v něm II. vatikánský koncil hodnotí kriticky jako zbytečný ústup vůči trendům moderní doby, zejména pak vůči komunismu. Katoličtí autoři dosud většinou vyzvedávali kladné stránky koncilu, především jeho „aggiornamento“, tj. otevření se světu. De Mattei naopak nastavuje těmto tendencím kritické zrcadlo. Nás v této souvislosti především zajímá, proč koncil zcela mlčel na téma komunismu. To se čtenář této knihy dozví na základě precizně zdokumentovaných faktů, což je nejsilnějším argumentem v její prospěch.

Je známo, že katolická církev, především papežové, komunismus ostře odsuzovala. Už Pius IX. (pontifikát 1846–1878) v roce 1846 ve své nástupní encyklice *Qui Pluribus* z 9. listopadu téhož roku pranýřuje ideje socialismu a komunismu jako zvrácené, což opakuje ještě v řadě dalších dokumentů, zejména v *Syllabu* z roku 1864. Několik dokumentů odsuzujících komunismus v jeho marxistické podobě vydal i jeho nástupce Lev XIII. (pontifikát 1878–1903). Už ve své nástupní encyklice *Quod Apostolici Muneris* z roku 1878 prohlašuje komunismus a socialismus za „smrtnou nákazu“. Bylo to krátce po povstání pařížských komunardů v roce 1871, kdy revolucionáři zavraždili mimo jiné i pařížského arcibiskupa Darboye. Nejvýstižněji se však proti komunismu vyjadřuje ve své sociální encyklice *Rerum Novarum* z roku 1891, která odmítá jak tvrdý, bezohledný kapitalismus, tak i socialismus a komunismus. Lev XIII. připomíná nezbytnost a nezczitelnost soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Jeho nástupce Pius X. (pontifikát 1903–1914) hned ve své nástupní encyklice *E Supremi* z roku 1903 varuje před nebezpečím komunismu, jenž hrozí ovládnout celý svět a nastolit hrůzovládu.

Po první světové válce a uchopení moci v Rusku bolševiky krvavou revolucí reagoval papež Pius XI. (pontifikát 1922–1939) na situaci bestiálního pronásledování křesťanů v této zemi v roce 1924 encyklikou *Nostis qua Praecipue*. V roce 1931 vydal sociální encykliku *Quadragesimo Anno*, v níž odmítá komunistické a socialistické ekonomické teorie. O rok později odsuzuje encyklikou *Acerba Animi* krvavé pronásledování katolické církve komunistickým režimem v Mexiku. Nejtvrdší a nejrozhodnější

1 MATTEI, Roberto de: *Das zweite Vatikanische Konzil, bislang ungeschriebene Geschichte*. Edition Kirchliche Umschau. Canisius-Werk, Ruppichteroth 2011, 667 stran. Originál MATTEI, Roberto de: *Il Concilio Vaticano II. Una storia mai scritta*. Lindau, Torino 2010, 632 stran.

odmítnutí komunismu ze strany katolické církve však představuje jeho encyklika *Divini Redemptoris* z roku 1937, která nazývá komunismus „bezbožeckým“, obviňuje ho, že nedodržel své sliby o osvobození člověka, ale naopak jej uvedl do krutého otroctví, kde vládcové uplatňují krvavý teror. Jako důkaz uvádí situaci v Sovětském svazu a ve Španělsku, kde socialisticko-komunistická vláda se dopouští genocidy vůči katolíkům. Komunismus podle Pia XI. *vede lidi k nejkrutějšímu barbarství*.

Stejný postoj zaujal i Pius XII. (pontifikát 1939–1958). Dne 15. července 1949 podepsal dekret Svatého oficia (předchůdce dnešní Kongregace pro nauku víry), jenž exkomunikuje automaticky všechny katolíky, kteří jsou členy komunistických stran, dávají jim své hlasy ve volbách, šíří jejich tisk nebo jiným způsobem napomáhají k propagaci jejich ideologie. Toto opatření se týkalo pouze katolíků v tzv. svobodném světě, nikoli v zemích ovládaných komunisty, kde mnozí byli k této činnosti přinuceni hrozbami, násilím nebo dokonce nebezpečím vězení a smrti.

De Mattei po uvedení těchto předchozích vyjádření církevních autorit analyzuje, proč nástupem papeže Jana XXIII. (pontifikát 1958–1963) v roce 1958 došlo ke změně dosavadní linie postupu Vatikánu vůči komunismu. Nebylo to ihned, ještě v dubnu 1959 podepsal Jan XXIII. platnost dekretu Svatého oficia z roku 1949 o exkomunikaci katolíků spolupracujících s komunisty. Posun ve vztahu ke komunismu souvisel s přípravou a průběhem II. vatikánského koncilu, jenž podle přání tohoto papeže měl přispět k přiblížení nekatolických křesťanů katolické církvi a ke konečnému sjednocení s ní. Šlo o protestanty a pravoslavné.²

Nejvíce pravoslavných žilo v Sovětském svazu a zakoušelo kruté pronásledování komunistickým režimem. To se ovšem týkalo řadových kněží a prostých věřících, nikoli hierarchů, kteří ve své většině byli do svých funkcí dosazeni komunistickou tajnou policií KGB, přičemž někteří z nich patřili mezi její agenty. Patriarcha Alexij obdržel dokonce u příležitosti svých 90. narozenin od sovětské vlády „Rudý prapor práce“ za „zásluhy o mír“.³

Papež Jan XXIII. měl zájem pozvat i tyto hodnostáře na koncil jako pozorovatele. Není známo – a patrně to již nikdo nedokáže – jestli si uvědomoval, že tyto lidi nelze považovat za řádné reprezentanty pravoslaví, či nikoliv. To ale není rozhodující.

Kuriální kardinál Eugen Tisserant, jeden z nejbližších důvěrníků papeže Jana XXIII., navázal – jak de Mattei popisuje – kontakty s pravoslavným patriarchátem v Moskvě se záměrem dosáhnout souhlasu ruské církve s účastí na koncilu. Ukázalo se však, že klíč k rozhodnutí nespočívá v rukou ruských pravoslavných hierarchů, ale sovětských komunistických úřadů. A ty si daly svou podmínku.

Arcibiskup Nikodim, pověřený moskevským patriarchou resortem zahraničních vztahů, se sešel v srpnu 1962 s kardinálem Tisserantem ve francouzském městě Metz (Mety), aby mu tlumočil podmínku sovětské vlády k povolení účasti pravoslavných hodnostářů na II. vatikánském koncilu. Ta byla zásadní: Na koncilu nesmí být odsouzen komunismus!⁴

2 MATTEI, Roberto de: *Das zweite Vatikanische Konzil, bislang ungeschriebene Geschichte*, s. 200.

3 Tamtéž, s. 195.

4 Tamtéž.

Radomír Malý

To také bylo na II. vatikánském koncilu pečlivě dodržováno. V jeho dokumentech nenajde čtenář jediné slůvko o komunismu, ačkoliv pod jeho nadvládou žila tehdy téměř polovina světa.

Nicméně podle de Matteiho v původních přípravných dokumentech byl komunismus výslovně uveden jako jeden z *hlavních bludů současnosti, jimiž jsou naturalismus, materialismus, komunismus, a laicismus*. Tyto materiály připravené komisí vedenou kardinálem Alfredem Ottavianim však byly hned na počátku koncilu odmítnuty po vystoupení francouzského kardinála Achilla Liénarta.⁵

O komunismu sice na koncilu probíhaly debaty, nikdy se však jeho odsouzení nedostalo do oficiálních koncilních dokumentů. Brazílský poradce biskupů, tzv. peritus Plinio Correa de Oliveira, líčí podle de Matteiho své setkání s kardinálem Tisserantem, jenž mu řekl o svém jednání s arcibiskupem Nikodimem a jeho důsledcích doslova toto: *Moskva žádala, aby se na koncilu nemluvílo proti komunismu a Řím to akceptoval, dodal ale, že lze mluvit proti materialismu a ateismu, aniž by byl zmíněn komunismus*.⁶ De Mattei též uvedl, že v Tisserantův prospěch nesvědčí jeho hrubé vyjádření o hrdiném maďarském kardinálovi a dlouholetém vězni komunistického režimu Józsefu Mindszenthym, pobývajícím tou dobou na velvyslanectví Spojených států amerických v Budapešti. Označil ho ve zmíněném rozhovoru s Correou za „imbecila“.⁷

De Mattei přitom vysoce hodnotí kardinála Mindszenthého jako jedinečný živý symbol odporu proti zločinnému komunistickému režimu a jako opravdového obránce katolické církve, náboženské svobody a lidských práv, který se těšil úctě všech slušných a charakterních lidí celého světa pro svoji statečnost a odmítání kolaborovat se zločinným politickým systémem.

Ruská pravoslavná delegace pozorovatelů na koncil skutečně přijela. Vedli ji arcikněz Vitalij Borovoj a archimandrita Vladimir Kotljarov. Borovoj si napsal, jak de Mattei cituje, do svého deníku: *Velkou starost působily papeži požadavky politických kruhů a konzervativních kleriků, kteří chtěli přimět koncil k odsouzení komunismu. [...] Papež ale hledal jednotu a mír se všemi lidmi, proto tyto požadavky odmítal*.⁸

Papež Jan XXIII. zemřel v červnu 1963. Jeho nástupcem se stal milánský kardinál Giovanni Battista Montini, jenž přijal jméno Pavel VI. (pontifikát 1963–1978). S Montinim se ve vztahu ke komunismu směr zahájený Janem XXIII. petrifikoval. Tento prelát, původně substitut Státního sekretariátu Svatého stolce, byl znám svými přátelskými kontakty s italskou levicí. V roce 1954 jej Pius XII. „odstranil“ z Vatikánu a jmenoval arcibiskupem v Miláně, nikdy ho ale nepovýšil mezi členy kardinálského sboru, což bylo obecně chápáno jako nemilost, do níž Montini u Pia XII. upadl. Neznáme přesně důvody, neboť autentické písemné materiály chybí, nicméně odpadly italský jezuita Alighiere Tondi ve svých zápiscích sděluje, že Montini měl za zády Vatikánu navázat kontakty se zástupci sovětské moci a s ruskými pravoslavnými hierarchy, dosazenými do svých funkcí režimem. Kardinálský klobouk udělil Montinimu až Jan XXIII.⁹

5 Tamtéž, s. 201.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž, s. 228.

Proč změnila katolická církev svůj vztah ke komunismu

V letech 1964–1965 proběhla na koncilu v různých časových úsecích debata o komunismu. Souviselo to s projednáváním pastorální konstituce *Gaudium et Spes* (GaS) o církvi v dnešním světě. Všechny snahy dosáhnout zapracování odsouzení komunismu do tohoto dokumentu byly však okamžitě blokovány. Nepomohlo ani svědectví dvou mučedníků komunistického teroru – ukrajinského řeckokatolického kardinála Josipa Slipého, jehož sovětský režim věznil v pracovních táborech na Sibiři a roku 1964 vypověděl ze země, a slovenského biskupa Pavola Hnilici, jemuž se podařilo uprchnout před zatčením do exilu. Kardinál Slipyj řekl doslova: *V aule se mluvilo o ateismu podle západních představ, ale mnozí řečníci, jak se zdá, zcela ignorují jeho existenci v zemích Východu, kde se stal státním systémem a ze všech sil se snaží katolickou církev a jiná náboženství vyhladit. A toto není pro nikoho tajemství.*¹⁰

De Mattei též uvádí, že nebyl přijat ani poměrně umírněný text arcibiskupa z polského Krakova Karola Wojtyły, jenž kritizoval pronásledování církve v komunistických zemích a požadoval náboženskou svobodu. Jako alternativa vůči němu byl vypracován italským salesiánem Giuliem Girardim elaborát o „marxistickém humanismu“, který sice rovněž nebyl přijat, nicméně některé jeho formulace se v konstituci GaS objevily.¹¹

Italský biskup Luigi Carli zkoncipoval a předložil na koncilu jménem konzervativních biskupů sdružených v tzv. Coetus Internationalis Patrum (Mezinárodní společenství Otců) 7. října 1965 rezoluci požadující odsouzení komunismu s požadavkem jejího připojení ke schématu pastorální konstituce GaS. Tento dokument se odvolává na protikomunistickou encykliku Pia XI. *Divini Redemptoris* a pojednává o závažných bludech této ideologie. Právě se v něm mimo jiné: *Nejzávažnějším důvodem nebezpečnosti této doktríny je skutečnost, že je v praxi násilím prosazována občanskými a politickými autoritami. Práva Boží a lidská práva jsou komunismem pošlapána.*¹²

Rezoluci podpořilo svými podpisy 435 biskupů. Přesto však koncil odmítl vůbec o ní jednat, francouzský kardinál Gabriel Garrone, relátor pro konstituci GaS, v debatě řekl, že „odporuje“ pastorálním cílům koncilu. Kardinál Tisserant se poté odvolal na přání papeže Pavla VI., aby rezoluce odsuzující komunismus nebyla vůbec projednávána.¹³

Koncil, jenž se vůbec nevyjádřil k otázce komunismu, se stal počátkem tzv. „východní politiky Vatikánu“ (Ostpolitik), kterou zahájil už Jan XXIII. a dovršil Pavel VI. Jejím realizátorem byl vatikánský diplomat, pozdější kardinál a státní sekretář Agostino Casaroli, neúnavný vyjednaváč s komunistickými vládami. De Mattei přesvědčivě analyzuje souvislost mezi koncilem a novou východní politikou Vatikánu.

I komunističtí vládcové navštěvovali po koncilu často Vatikán. Sovětský ministr zahraničí Andrej Andrejevič Gromyko byl podle autora knihy přijat papežem Pavlem VI. v letech 1966, 1970, 1974 a 1975. V roce 1970 přijal papež na audienci komunistické vůdce ozbrojených gueril z Angoly, Guineje a Mozambiku, o rok později udělil

10 Tamtéž, s. 334.

11 Tamtéž, s. 554.

12 Tamtéž, s. 551 (překlad autora).

13 Tamtéž, s. 557.

Radomír Malý

audienci jugoslávskému komunistickému diktátorovi Josipu Brozovi Titovi a v roce 1973 rumunskému komunistickému diktátorovi Nicolai Ceausescovi. Při setkání s Titem chválil papež komunistickou ústavu Jugoslávie, která údajně *respektuje důstojnost člověka* a umožňuje *jeho všestranný rozvoj jako svobodné osoby*.¹⁴

De Mattei si také klade nezodpovězenou otázku, proč Pavel VI. na jedné straně ochotně přijímal představitele komunistických režimů z celého světa, na druhé straně však v roce 1963 odmítl přijmout jihovietnamského arcibiskupa Ngo Dinh Thuca, bratra svrženého prezidenta Vietnamské republiky (Jižního Vietnamu) a známého antikomunisty Ngo Dinh Diema? Také pražský arcibiskup kardinál Josef Beran se stal smutnou obětí vyjednávání Vatikánu s komunistickým režimem v Československu, kdy papež přistoupil na to, aby tento režimu nepohodlný hodnostář vycestoval do Říma a nesměl se už nikdy vrátit zpět. Ještě hůře dopadl maďarský kardinál-primas József Mindszénthy. Maďarská komunistická vláda souhlasila v roce 1971 s jeho odjezdem do zahraničí. Papež Pavel VI. jej roku 1973 vyzval, aby rezignoval na svou funkci ostříhomského arcibiskupa a maďarského primase, jak požadovala maďarská vláda. Když Mindszénthy odmítl, Pavel VI. mu 18. listopadu téhož roku písemně sdělil, že jej sám odvolává z úřadu. Tento krok byl podle de Matteiho bezprecedentní, neboť biskup je podle kanonického práva nesasaditelný a ztrácí svoji pravomoc pouze upadnutím do hereze nebo tehdy, když od církve odpadne.¹⁵

Vatikánská Ostpolitik fakticky přistoupila na požadavky komunistických režimů obsadit biskupské stolce povolnými duchovními, kteří nebudou protestovat a přizpůsobí se jejich proticírkevní politice se zjevnou snahou zlikvidovat každé náboženství. De Mattei to dokládá mj. i tím, že v Československu byli v roce 1973 dosazeni na biskupské stolce na základě dohody Svatého stolce a československé vlády celkem 4 členové prorežimního kněžského sdružení *Pacem in terris*: do Olomouce Josef Vrana, do Banské Bystrice Jozef Feranec, do Trnavy Július Gábriš a do Nitry Ján Pásztor. Rovněž v Maďarsku většina nově jmenovaných biskupů na základě dohody vlády s Vatikánem pocházela z řad prorežimní organizace duchovenstva. Jen polská hierarchie pod vedením kardinála-primase Stefana Wyszyńskiego se držela jednotně a Ostpolitik vzdorovala. Kardinál Mindszénthy se při té příležitosti ptal kardinála státního sekretáře Jeana Villota: *Proč jmenujete tyto biskupy v zemích Východu? Nebylo by lepší, kdyby tam nebyli žádní než takoví, které vlády dovolí jmenovat?* Podobně kritizoval vatikánskou Ostpolitik podle de Matteiho i tajný biskup a pozdější kardinál Ján Chryzostom Korec.¹⁶

Zastánci Ostpolitik argumentovali tím, že komunismus bude ještě dlouho trvat a existuje naděje na jeho *zlidštění*, mj. i na to, že se zřekne svého nesnášenlivého ateismu. Proto prý je nutná politika *dialogu a podané ruky*.

Plinio Correa de Oliveira (srovnej výše) uveřejnil 10. dubna 1974 u příležitosti návštěvy arcibiskupa Casaroliho na Kubě ostrý článek proti Ostpolitik, z něhož de Mattei cituje: *Vatikánská východní politika vůči komunistickým vládám vytváří pro antikomunisticky naladěné katolíky situaci, která je nutí být méně antikomunisty, aby mohli být více*

14 Tamtéž, s. 563.

15 Tamtéž, s. 669.

16 Tamtéž, s. 630.

Proč změnila katolická církev svůj vztah ke komunismu

*katolíky. To ovšem vede k tomu, že být antikomunistou odporuje vůli náměstka Kristova, tudíž kdo je antikomunistou, není správným katolíkem.*¹⁷

Ke změně došlo teprve po smrti Pavla VI. v roce 1978, kdy byl po kratičkém pontifikátu Jana Pavla I. zvolen do čela církve kardinál Karol Wojtyła z polského Krakova. Ten měl s perzekucí komunistickým režimem vlastní zkušenost a Ostpolitik zcela změnil. Zásady Jana Pavla II. ve vztahu ke komunistickým vládám lze shrnout zhruba takto: Je nutno s nimi vyjednávat, ale vyjednávat „jasně“, neustále předkládat požadavky na svobodu svědomí a náboženství a upozorňovat tyto režimy na nepřijatelnost protináboženské perzekuce.

Kniha Roberta de Matteiho si plně zaslouží, aby byla přeložena do češtiny. Není nutno s autorem ve všem souhlasit, jeho orientace je silně tradicionalistická a odmítavá vůči každému přizpůsobení se církve modernímu světu. Je ale doslova nabitá spolehlivě zdokumentovanými fakty, což ji činí v pravém slova smyslu „neprůstřelnou“.

17 Tamtéž, s. 632.